

**ULTIMII ANI AI ITALIEI PREROMANE.
OPERAȚIUNI MILITARE, COLONIZĂRI, TRANSFERURI DE POPULAȚIE
ȘI NOI STATUTE JURIDICE (278-264 A.CHR.)¹**

Decebal NEDU

Eșuând în tentativele sale de a încheia pace cu Roma, regele Pyrrhos a părăsit Italia în 278 a.Chr., fără a pune capăt ostilităților din peninsulă². El spera că în Sicilia va găsi resursele necesare pentru a obține, pe calea armelor, o decizie favorabilă pe frontul italic. În urma lui însă, lipsa unui aranjament diplomatic cu Roma a influențat decisiv cursul evenimentelor. Dramatismul situației reclama o coeziune a eforturilor, dar coaliția ale cărei forțe epirotul le-a comandat nu a mai avut un lider de valoare care să-i coordoneze activitatea. Romanii au profitat din plin de plecarea lui Pyrrhos și au declanșat ofensiva în sudul Italiei cu intenția clară de a pacifica zona și de a-l priva pe regele epirot, în cazul revenirii din Sicilia, de aliații care i-au fost alături în 280-279 a.Chr.

Din păcate, singurele informații despre aceste operațiuni se regăsesc la Zonaras³, iar fastele amintesc doar celebrarea unor triumfuri de către magistrații care s-au aflat, în acești ani, la comanda armatelor romane⁴.

¹ **Abrevieri:** J. Beloch, *Griechische Geschichte* IV.1-2, Berlin 1925-1927 = Beloch, *GG* IV.1, IV.2; idem, *Römische Geschichte bis zum Beginn der punischen Kriege*, Berlin 1926 = Beloch, *RG*; T. Cornell, *The Conquest of Italy* (cap. 8), *CAH* VII.2, 1989 = Cornell, *Conquest of Italy*; T. Frank, *Pyrrhus* (cap. 20), *CAH* VII, 1928 = Frank, *Pyrrhus*; idem, *Roman Imperialism*, New York 1914 = Frank, *Roman Imperialism*; P. Franke, *Pyrrhus* (cap. 10), *CAH* VII.2, 1989 = Franke, *Pyrrhus*; W. Harris, *Roman Foedera in Etruria*, *Historia* 14 (1965) = Harris, *Roman Foedera*; idem, *Rome in Etruria and Umbria*, Oxford 1971 = Harris, *Rome in Etruria*; L. Homo, *L'Italie primitive et les débuts de l'imperialisme romain*, Paris 1925 = Homo, *Italie primitive*; P. Lévêque, *Pyrrhos*, Paris, 1957 = Lévêque, *Pyrrhos*; K. Lomas, *Rome and the Western Greeks 350 B.C. - 200 A.D. Conquest and Acculturation in Southern Italy*, Londra 1993 = Lomas, *Western Greeks*; Th. Mommsen, *Istoria romană* I, București 1987 = Mommsen, *IR* I; A. Piganiol, *La conquête romaine*, Paris 1967 = Piganiol, *Conquête romaine*; E. Salmon, *Roman Colonization under the Republic*, New York 1970 = Salmon, *Roman Colonization*; idem, *Samnum and the Samnites*, Cambridge 1967 = Salmon, *Samnum*; G. de Sanctis, *Storia dei Romani* II – *La Conquista del primato in Italia*, Torino 1960 = De Sanctis, *SdR* II; H. Scullard, *A History of the Roman World from 753 to 146 B.C.*, Londra 1951 = Scullard, *Roman World*; E. Staveley, *Rome and Italy in the Early Third Century* (cap. 9), *CAH* VII.2, 1989 = Staveley, *Rome and Italy*; P. Willeumier, *Tarente des origines à la conquête romaine*, Paris 1939 = Willeumier, *Tarente*.

² Asupra negocierilor lui Pyrrhos cu Roma, vezi D. Nedu, *Roma și Pyrrhos I. Negocierile de la Heraklea, 280 a.Chr.*, *Analele Univ. "Dunărea de Jos" Galați, Seria Istorie*, 3 (2004) 19-30, idem, *Roma și Pyrrhos II. Negocierile din anii 280-278 a.Chr.*, *Analele Univ. "Dunărea de Jos" Galați, Seria Istorie*, 4 (2005) 55-80.

³ Zonaras 8.6.

⁴ Pentru campaniile din acești ani, v. Frank, *Pyrrhus* 650; De Sanctis, *SdR* 391; Mommsen, *IR* I, 238-239; Lévêque, *Pyrrhos* 509-514; Willeumier, *Tarente* 132.

În 278 a.Chr., C. Fabricius Luscinus a obținut victorii împotriva lucanilor, samniților, bruttiilor și tarentinilor, pe baza cărora fastele romane îi atribuie un triumf, confirmat de o scurtă notiță din breviarul lui Eutropius⁵. Consulii anului următor, P. Cornelius Rufinus și C. Iunius Bubulcus, au acționat într-o primă etapă în Samnium, apoi se pare că au avansat cu legiunile spre sud, în Lucania și Bruttium⁶. Pentru anul 276 a.Chr., listele triumfurilor consemnează operațiuni de succes ale consulului Q. Fabius Maximus Gurges împotriva samniților, bruttiilor și lucanilor, ale căror ecouri au ajuns în narațiunea lui Zonaras, unde ambii magistrați eponimi sunt creditați cu victorii în Bruttium, Samnium și Lucania⁷.

Din sursele inconsistente pe care le avem nu putem deduce precis rezultatele acestor campanii, dar faptul că în 276 a.Chr. italicii s-au adresat lui Pyrrhos, chemându-l urgent în Italia⁸, arată că aliații epirotului din peninsula se aflau la limita rezistenței și că trupele Romei au acționat eficient împotriva unor adversari care nu au mai reușit să-și coordoneze eforturile.

Intenția de a muta războiul împotriva Cartaginei în Africa și maniera autoritară de a governa l-au făcut pe regele epirot indezirabil în Sicilia. Presat de veștile îngrijorătoare despre situația din Italia și confruntat cu opoziția unor cetăți siciliene, el a decis să revină în peninsula pentru a opri progresele Romei. Campania decisivă s-a derulat în 275 a.Chr., dar condițiile suferiseră mutații considerabile față de situația întâlnită de Pyrrhos în 280 a.Chr. Samniții erau epuizați de eforturile depuse în ultima perioadă, lucanii și bruttii luptaseră și ei fără succes, din 279 a.Chr. până în 276 a.Chr., cu legiunile romane care au penetrat anual spre sudul Italiei. Probabil, atmosfera nu era favorabilă unei noi coaliții, încrederea în victorie era minimă iar plecarea epirotului spre Sicilia, în 278 a.Chr., zdruncinase loialitatea italicilor față de acesta.

În primăvara anului 275 a.Chr., consulul L. Cornelius Lentulus și-a plasat legiunile în Lucania, pentru a împiedica o eventuală ridicare a triburilor din zonă alături de rege, iar M'. Curius Dentatus a blocat pasul de la Beneventum, în Samnium, care asigura legătura cu Latium și Campania. Conform informațiilor existente în tradiția literară, Pyrrhos l-a înfruntat pe Dentatus în bătălia de la Beneventum doar cu trupele aduse din Sicilia și, posibil, câteva detașamente recrutate la Tarent, dar italicii nu au mai fost alături de el. Din păcate, acea victorie care mai putea, în opinia lui Th. Mommsen, să electrizeze Italia și să regenereze coaliția antiromană, nu a fost obținută. În aceste condiții, după ce a lăsat o

⁵ *Fasti triumphales*, an 278; Eutropius 2.14.1-3.

⁶ *Fasti triumphales*, an 277 îl onorează pe C. Iunius Bubulcus cu un triumf asupra lucanilor și bruttiilor; Zonaras 8.6 înregistrează că, după ce ambii consuli au asediat cetatea samnită Cranita fără succes, ei și-au împărțit zonele de acțiune: Bubulcus a rămas în Samnium, Rufinus s-a îndreptat spre Lucania și Bruttium.

⁷ Zonaras 8.6.

⁸ Plutarch, *Pyrrhos* 23.5, Iustinus 23.3.5.

garnizoană la Tarent, Pyrrhos a părăsit teatrul de operațiuni italic, sperând să revină cât mai curând posibil⁹.

Perioada dintre 275 și 264 a.Chr., a fost numită, inspirat, de către L. Homo, „agonia Italiei preromane”, pentru că în acest interval s-au derulat ultimele acțiuni de curățire ale Romei împotriva unor centre minore de rezistență sau au fost reglate statutele juridice ale unor comunități receptate ca nesigure¹⁰. Detaliile nu sunt foarte concludente în tradiția literară și nici fastele triumfale nu ne oferă adevărata dimensiune a acestor campanii militare. Deși magistrații care le-au dus la capăt au fost onorați cu triumfuri, nici una dintre operațiunile organizate după înfrângerea lui Pyrrhos nu pare să atingă dimensiunile și intensitatea războaielor de la cumpăna secolelor IV-III a.Chr.

Împotriva samniților fastele înregistrează celebrarea unor victorii între 275-272 a.Chr., iar o revoltă organizată de Lollius, un ostatec samnit fugit din Roma, figurează într-o relatarea scurtă a lui Zonaras, în jurul anului 269 a.Chr.¹¹. Aceasta este ultima rezistență atestată și se pare că, imediat după instaurarea păcii, senatul roman a luat măsuri pentru ca Samnium să devină inofensiv. Federația Samnită, adusă sub control roman în 290 a.Chr. printr-un *foedus iniquum*, a fost desființată, iar diversele părți rezultate din fracturarea sa au fost separate prin două puternice colonii latine așezate la Beneventum (268 a.Chr.) și Aesernia (263 a.Chr.)¹². Prima dintre acestea era plasată chiar în inima teritoriului samnit într-o poziție strategică ce îi permitea să controleze comunicațiile pe ruta Capua - Venusia și să împiedice orice viitoare colaborare de natură militară între penți și hirpini, în timp ce Aesernia supraveghea atât Samnium cât și regiunile nordice ale Lucaniei.

Păstrarea ligii ca partener juridic la sfârșitul celui de-al treilea război samnitic s-a dovedit o eroare politică, deoarece structura centralizată a organizării de tip federal a permis resuscitarea opoziției armate a samniților în timpul invaziei lui Pyrrhos.

În 268 a.Chr., Roma a impus tratate individuale pentrilor și hirpinilor, și nu avem motive să credem că ele au rezultat în urma unor negocieri purtate de la egal

⁹ Campania de la Beneventum: Plutarch, *Pyrrhos* 23-25; Zonaras 8.6; Dionysios 20.9-10; Eutropius 2.14.4-5; Orosius 4.2.3-5; Iustinus 23.3.12; Cassius Dio 10.40; Frontinus 4.1.14; *Fasti triumphales*, an 275; cf. Mommsen, *IR* I, 240; Beloch, *RG* 467; Lévêque, *Pyrrhos* 514-533; Piganiol, *Conquête romaine* 210; De Sanctis, *SdR* II, 392-395; Frank, *Pyrrhus* 653; Franke, *Pyrrhus* 482-483; Scullard, *Roman World* 123.

¹⁰ Homo, *Italie primitive* 257.

¹¹ *Fasti triumphales*, anii 275, 273, 272; Zonaras 8.7, v. și Dionysios 20.17; cf. Salmon, *Samnium* 287-288 pentru evidența detaliată a ultimelor rezistențe samnite.

¹² Beneventum: Titus Livius *per.* 14; Velleius Paterculus 1.14.7; Eutropius 2.16; Aesernia: Titus Livius *per.* 16; Velleius Paterculus 1.14.8; Salmon, *Roman Colonization* 63; De Sanctis, *SdR* II, 399.

la egal¹³. Samniții reprezentau partea învinsă, iar Republica avea, acum, forța necesară pentru a dicta *foedera iniqua* hirpinilor și pentrilor, care au renunțat, prin aceste acte, la politica externă proprie și s-au angajat să furnizeze trupe contrahentului, ori de câte ori ar fi fost solicitați¹⁴. Caudinii, ramura de vest a grupului etnic samnit, nu au mai beneficiat, după revolta lui Lollius, de organizarea centralizată minimă care a rămas în vigoare în celelalte cantoane ale conaționalilor, ci au fost fragmentați în comunități cu un statut diferențiat față de Roma. În noua schemă organizatorică a Republicii, comunitatea de la Caudium a fost integrată structurii cetățenești romane, devenind *civitas sine suffragio* iar Caiatia, Cubulteria și Trebula Balliensis au devenit aliate pe baza unor acte juridice ale căror clauze le consacrau dependență față de Roma¹⁵.

Lucanii s-au aflat sub arme și au luptat împotriva legiunilor romane încă doi ani după ce regele Epirului a părăsit Italia, iar listele de triumfuri îi amintesc printre populațiile învinse de consuli în 275, 273 și 272 a.Chr¹⁶. Subordonarea Federației Lucaniene nu a fost însoțită de măsuri punitive drastice iar pierderile teritoriale au fost minime. O suprafață de pământ a fost confiscată pe coasta de vest a Mării Tyrrheniene și în 273 a.Chr. a fost întemeiată aici colonia latină Paestum, care supraveghea Bruttium și Lucania¹⁷. Pacificarea a fost însoțită însă de modificarea statului juridic, deoarece războiul din 285-272 a.Chr. a pus capăt relațiilor pașnice dezvoltate între Roma și Liga Lucaniană după criza de la Neapolis din 327 a.Chr.¹⁸. Vechiul tratat a fost în mod cert anulat, și, după lichidarea opoziției din teritoriul ligii, probabil că aceasta a fost legată de statul roman printr-o alianță inegală, care o angaja să sprijine acțiunile militare romane în viitor și îi impunea să renunțe la direcțiile proprii în politica externă¹⁹. În această zonă, unde nu se constituiseră structuri citadine puternice și identitatea se conștientiza mai mult la nivel de trib, Roma a preferat să mențină federația lucanilor ca partener de drept internațional, pentru că ea reprezenta, în absența unor

¹³ Cf. Salmon, *Samnium* 290: "After the Pyrrhic War the Samnite League clearly ceased to exist. Hirpini, Pentri and the individual Caudine towns were sundered from one another and they now became "allies" of Rome and separate members of her so-called confederacy in Italy"; M. Humbert, *Municipium et civitas sine suffragio. L'organisation de la conquête jusqu'à la guerre sociale*, Paris/Roma 1979, 245 urmează punctele de vedere exprimate de Salmon; Frank, *Pyrrhus* 654; Staveley, *Rome and Italy* 423.

¹⁴ În 225 a.Chr., sub amenințarea invaziei gallice, au furnizat Romei 70.000 de pedestrași și 7.000 cavaleri (Polybios 2.24).

¹⁵ Salmon, *Samnium* 289-290.

¹⁶ *Fasti triumphales*, anii 275, 273, 272.

¹⁷ Titus Livius *per.* 14; Velleius Paterculus 1.14.7; Salmon, *Roman Colonization* 62; De Sanctis, *SdR* II, 400; Frank, *Pyrrhus* 654.

¹⁸ Asupra acestor raporturi, vezi D. Nedu, *Rome, Tarentum and the Defection of the Lucanian League, 326-298 BC*, *Pontica* 41 (2008) 151-169.

¹⁹ Polybios 2.24: în 225 a.Chr., Lucania putea recruta 33.000 de luptători.

coagulări de tip urban, singura autoritate care putea să garanteze punerea în practică a tratatului semnat după încetarea ostilităților²⁰.

Rațiuni similare au determinat pe romani să lase neschimbată organizarea federativă din Bruttium, unde luptele au continuat, potrivit triumfurilor consemnate în faste, până în 272 a.Chr²¹, când, putem presupune, bruttii au acceptat clauzele tratatului oferit de romani. Cedări teritoriale nu sunt atestate în tradiția literară, cu excepția pădurii de la Sila, care, datorită calității esențelor sale lemnoase, potrivit lui Dionysios din Halikarnassos, a intrat în posesia Romei pe la 271 a.Chr²².

Odată cu înfrângerea bruttiilor, s-a încheiat acțiunea de pacificare a inamicilor care au fost alături de Tarent și Pyrrhos în tentativa de a bloca extinderea hegemoniei romane spre extremitatea sudică a Italiei. O ultimă acțiune militară în perimetrul de sud al Italiei este confirmată de faste și tradiția literară, în 267 a.Chr., când ambii consuli, M. Atilius Regulus și L. Iulius Libo au condus trupele romane în Peninsula Sallentină și au confiscat teritoriul arondat, în 244 a.Chr., coloniei latine de la Brundisium²³. Instalarea coloniștilor a fost amânată mai bine de 20 de ani datorită izbucnirii primului război punic, dar portul a fost ocupat încă din 267 a.Chr., fiind un punct excelent pentru a supraveghea traficul prin Canalul Otranto²⁴.

Sectorul nordic al Italiei a constituit, de asemenea, teatrul unor operațiuni minore derulate de armatele romane între campania de la Beneventum și izbucnirea primului război punic.

Aici, prezența gallilor în zona văii padane reclama măsuri de securitate sporite, pe care Roma nu a întârziat să le aplice. Pe teritoriul senonilor confiscat după exterminarea acestora de către P. Cornelius Dolabella, s-a întemeiat, în 283 a.Chr., colonia romană de la Sena Gallica, iar la vărsarea Rubiconului, în punctul unde Apenninii ating litoralul adriatic, în 268 a.Chr., a fost instalată colonia latină Ariminum, vitală pentru accesul dinspre nordul Italiei spre aria centrală a peninsulei²⁵.

Pregătirile romane pentru întemeierea acestei ultime așezări se pare că au provocat reacția ostilă comună a picentinilor și sarsinaților care ocupau zona

²⁰ Salmon, *Samnium* 288.

²¹ *Fasti triumphales*, anii 273, 272; Frank, *Pyrrhus* 655.

²² Dionysios 20.15; De Sanctis, *SdR* II, 400; Staveley, *Rome and Italy* 422.

²³ Titus Livius *per.* 15; Florus 1.15; Zonaras 8.7; *Fasti triumphales*, an 267; Salmon, *Roman Colonization* 64; De Sanctis, *SdR* II, 403; Frank, *Pyrrhus* 556; Staveley, *Rome and Italy* 422; în anul 225 a.Chr., Polybios 2.24 evalua potențialul militar al Messapiei și Apuliei la 33.000 de soldați.

²⁴ Zonaras 8.7; Salmon, *Roman Colonization* 64; Homo, *Italie primitive* 259.

²⁵ Sena Gallica: Polybios 2.19.12; Titus Livius *per.* 11 datează fondarea coloniei în 290/289 a.Chr., dar sursele sale par să fi confundat activitatea din primul consulat al lui M'. Curius Dentatus cu participarea sa la operațiunile de pe frontul nordic, în 284 a.Chr. (v. Salmon, *Roman Colonization* 62; idem, *Roman Expansion and Roman Colonization in Italy*, Phoenix 9 (1955) 68); Ariminum: Titus Livius *per.* 15; Velleius Paterculus 1.14.7; Eutropius 2.16 (cf. Salmon, *Roman Colonization* 63, idem, *op. cit.* 1955, 68).

nordică a Umbriei. Ei au revendicat, potrivit lui T. Frank, o parte din fostul teritoriu al senonilor²⁶. Picenum a fost calmat printr-o singură campanie în care au acționat ambii consuli ai anului 268 a.Chr.²⁷, iar statutul și configurația zonei au suferit modificări. O parte din populație a fost deportată la granița dintre Samnium și Lucania unde Strabon, mai târziu, va afla despre existența unui așa-numit teritoriu picentin²⁸. Locuitorii rămași în regiunea natală din nordul Italiei au fost înglobați corpului civic roman, conform unor ipoteze emise de G. De Sanctis și M. Humbert, fără a beneficia de atribuții politice²⁹. O singură comunitate picentină, cea de la Ausculum, a devenit *civitas foederata*, în baza unei tratat pe care Roma a binevoit să îl acorde prin 268 a.Chr.³⁰ dar existența acesteia a fost păzită, începând cu anul 264 a.Chr., de colonia latină de la Firmum³¹.

Atacul asupra sarsinaților a fost amânat un an datorită angajării trupelor romane în Peninsula Sallentină, episod pe care l-am analizat în rândurile de mai sus. După reducerea la tăcere a opoziției din arealul sudic, în 266 a.Chr., ambii consuli au fost direcționați spre nordul Umbriei, iar comunitatea de la Sarsina nu a avut, probabil, la dispoziție, decât varianta capitulării³². Putem deduce, din acest act de supunere necondiționată, că cetatea a primit un *foedus iniquum*, care a integrat-o în Federația Romană, ca stat aliat, însă cu drepturi bine delimitate. Alte comunități umbrice au primit, se pare, același statut, dar este greu de precizat care au fost acestea sau în ce condiții și-au negociat relațiile cu statul roman.

De asemenea, situația juridică a unor cetăți etrusce a fost, în această perioadă, subiectul unor restructurări din partea Romei. Orașul Caere, aflat sub incidența armistițiului încheiat cu Republica Romană în 353 a.Chr., este menționat de Cassius Dio în conflict cu vecinul de la sud de Tibru în jurul anului 273 a.Chr. După acest episod, în 272 a.Chr., cetățile etrusce i-a fost confiscat jumătate din teritoriul său³³, care a fost alocat parțial, mai târziu, coloniei de cetățeni romani de la Castrum Novum (264 a.Chr.) iar populația a primit probabil, *civitas sine*

²⁶ Frank, *Pyrrhus* 657; De Sanctis, *SdR* II, 402-403; Mommsen, *IR* I, 242: sarsinații au ocupat, după alungarea senonilor, o parte din *ager Gallicus*, fapt care a provocat atacul roman din 266 a.Chr.

²⁷ Florus 1.14; Orosius 4.4.5-7; Eutropius 2.16; Titus Livius *per.* 15; *Fasti triumphales*, an 268.

²⁸ Strabon 5.251.

²⁹ De Sanctis, *SdR* II, 402; Humbert, *op. cit.* 1979, 237 sq.; cf. și Piganiol, *Conquête romaine* 212; Scullard, *Roman World* 126; Cornell, *Conquest of Italy* 381; Frank, *Roman Imperialism* 71; idem, *On Rome's Conquest of Sabinum, Picenum and Etruria*, *Klio* 11 (1911) 374; G. Bandelli, *La frontiera settentrionale: l'ondata celtica e il nuovo sistema de alleanze*, A. Momigliano, A. Schiavone (ed.), *Storia di Roma I – Roma in Italia*, Torino 1988, 522.

³⁰ De Sanctis, *SdR* II, 402; Frank, *Pyrrhus* 657; idem, *Roman Imperialism* 71; Scullard, *Roman World* 126; Cornell, *Conquest of Italy* 381.

³¹ Velleius Paterculus 1.14.8; Salmon, *Roman Colonization* 63; Frank, *Pyrrhus* 657.

³² Titus Livius *per.* 15; *Fasti triumphales*, an 266; vezi Harris, *Rome in Etruria* 84, Piganiol, *Conquête romaine* 213, Bandelli, *op. cit.* 1988, 521.

³³ Cassius Dio 10.33; Piganiol, *Conquête romaine* 212; Frank, *Pyrrhus* 657.

suffragio, cu drept de organizare municipală autonomă³⁴. În același an când etruscii de la Caere și-au pierdut independența, la Cosa, pe teritoriul cedat de comunitatea de la Vulcii la finalul războiului din 284-280 a.Chr., Roma a fondat o colonie latină pentru a supraveghea ținutul etrusc și coasta tyrrheniană³⁵.

La Volsinii, trupele romane au intervenit în 265-264 a.Chr. pentru a pune capăt unor tulburări interne generate pe fondul ultimelor războaie cu Roma. Aristocrația a eliberat sclavii pentru a-i înrola în armata care s-a opus romanilor în campaniile din 284-280 a.Chr., iar aceștia, conform unei relatări păstrate la Zonaras, au preluat funcțiile publice și guvernarea orașului³⁶. Roma a dat curs cererii de a restabili ordinea la Volsinii, dar a profitat de această ocazie pentru a distruge orașul care era amplasat pe o colină greu accesibilă și era protejat de fortificații redutabile. După ce consulul M. Fulvius Flaccus a ocupat cetatea, în 264 a.Chr., zidurile au fost demantelate iar populația mutată lângă Lacul Bolsena, în plină câmpie, într-o poziție lipsită de orice valență strategică³⁷.

Din păcate, aspectele juridice ale relațiilor Romei cu Etruria, la începutul secolului III a.Chr., pot fi doar presupuse, în baza unor mărturii târzii, dar nu pot fi reconstituite într-o manieră lipsită de incertitudini. De la mijlocul secolului IV a.Chr. și până la 264 a.Chr., în tradiția literară figurează doar un singur tratat de alianță semnat de romani cu etruscii de la Falerii, în 343 a.Chr. Celalte raporturi stabilite de Roma cu orașele etrusce, după confruntările din 310-308 a.Chr. și 299-294 a.Chr., s-au fundamentat pe semnarea unor armistiții care denotă, în interpretarea lui W. Harris, intenția romanilor de a redeschide ostilitățile într-un moment favorabil³⁸. J. Beloch a crezut că în 280 a.Chr. Vulcii, Volsinii, Tarquinii, Rusellae, Populonia, Vetulonia și Volaterrae au încheiat alianțe cu Roma³⁹, dar Republica a negociat în acest an sub presiunea lui Pyrrhos și nimic nu ne permite

³⁴ H. Scullard, *Etruscan Cities and Rome*, Ithaca/New York 1967, 274; Cornell, *Conquest of Italy* 381; Staveley, *Rome and Italy* 423; pentru o discuție largă și istoriografia problemei, A. Toynbee, *Hannibal's Legacy. The Hannibalic War's Effects on Roman Life I - Rome and Her Neighbours before Hannibal's Entry*, Oxford 1965, 414 sq.

³⁵ Titus Livius *per.* 14; Velleius Paterculus 1.14.7; Scullard, *op. cit.* 1967, 276; Salmon, *op. cit.* 1955, 68; idem, *Roman Colonization* 62-63.

³⁶ Zonaras 8.7.

³⁷ Cf. Florus 1.16; Orosius 4.5.3-5; De Sanctis, *SdR* II, 404; Harris, *Rome in Etruria* 83; Frank, *Pyrrhus* 658; Scullard, *op. cit.* 1967, 275; idem, *Roman World* 125; Bandelli, *op. cit.* 1988, 520.

³⁸ Harris, *Rome in Etruria* 61, 94-95; idem, *Roman Foedera* 289: „It is most unlikely that *indutiae* were made the permanent basis of Roman relations with Etruria, for while much about *indutiae* is obscure, at least it is clear that they were only made when Rome regarded the resulting peace merely as an interval in unfinished hostilities – an this applies to *indutiae* of long duration as well as to the shortest. There is no evidence that they did anything more than stop fighting and (generally but probably not in every case) establish a penalty which the weaker party had to pay. While an enemy seemed likely to continue significant resistance, a *foedus* was a privilege which was not permitted to him; for a *foedus* had the function of making a permanent settlement of the constitutional relations of the two states and frequently of defining what part of the territory of the defeated was to be *ager publicus*; and it sactioned the terms of the settlement with fetial ritual...”.

³⁹ Beloch, *RG* 456 sq.; Frank, *op. cit.* 1911, 378: cetățile etrusce au devenit aliante ale Romei, în termeni favorabili, puțin după 284 a.Chr.

să presupunem că legiunile sale au obținut rezultate atât de spectaculoase pe frontul etrusc încât senatul să se poată gândi la formule juridice definitive.

În opinia noastră, tratatele de alianță au luat locul armistițiilor după ce Roma a încheiat pacificarea Italiei, când nu mai existau condițiile necesare pentru ca orașele etrusce să se mai poată opune dominației romane, iar armistițiile încheiate anterior își pierduseră aplicabilitatea⁴⁰.

Urmele acestor alianțe romano-etrusce se regăsesc în tradiția literară relativă la evenimentele petrecute în Italia la sfârșitul secolului III a.Chr. și în câteva epigrafe din epoca Principatului. Pentru anul 205 a.Chr., Titus Livius oferă lista comunităților care au oferit ajutor lui Scipio Africanus în vederea organizării expediției din Africa⁴¹. Printre acestea remarcăm prezența cetăților etrusce Caere, Populonia, Tarquinii, Volaterrae, Arretium, Clusium și Rusellae, care au participat la organizarea armatei lui Scipio în baza unor obligații prevăzute, probabil, în tratatele pe care le-au contractat cu statul roman. Aceste acte juridice care reglau contribuțiile la eforturile de război romane denotă, cum pe bună dreptate a concluzionat W. Harris, calitatea de aliat a cetăților etrusce din evidența liviană⁴².

Istoricul din Patavium relatează, tot în contextul războiului hannibalic, un alt incident care ar putea indica existența acestor tratate. În 211 a.Chr., praetorul Cn. Fulvius Flaccus, înfrânt grav de Hannibal, a fost acuzat de trădare și condamnat la exil⁴³. Locul fixat pentru ispășirea pedepsei a fost Tarquinii, care dispunea, pentru a-l putea găzdui pe Fulvius, de *ius exilii*. Acest drept, conform analizei realizate de W. Harris, este cunoscut pentru Tibur, Praeneste, Neapolis și Nuceria, care erau, cu certitudine, *civitates foederatae*⁴⁴. Situația din 211 a.Chr. ne ar permite să deducem, prin analogie, că Tarquinii beneficia de același statut pe care îl dețineau comunitățile aliate notate de W. Harris.

Evidențele epigrafice completează mărturiile sporadice ale tradiției literare. În secolul I p.Chr., locuitorii din Tarquinii se autointitulau, într-o inscripție, *Tarquinienses foederati*, în timp ce 9 epigrafe, databile cel mai devreme în veacul al II-lea p.Chr., menționează, în diverse formule, tratatul care lega pe locuitorii din Capena de Roma⁴⁵.

⁴⁰ V. Harris, *Roman Foedera* 282.

⁴¹ Titus Livius 28.45.13-20.

⁴² A. Pfiffig, *Das Verhalten Etruriens im Samnitenkrieg und nachher bis zum I. punischen Krieg*, *Historia* 17 (1968) 205-206 a presupus că astfel de obligații erau prezente și în armistițiile semnate în secolele IV-III a.Chr.; contra, Harris, *Rome in Etruria* 90, idem, *Roman Foedera* 284; în 273 a.Chr., Caere a devenit probabil, *civitas sine suffragio*, statut care nu implică, obligatoriu, lipsa *foedus*-ului (Beloch, *RG* 376-381; Toynbee, *op. cit.* 1965, 397 sq.; F. de Martino, *Storia della costituzione romana* II, Napoli 1973, 91-93 au demonstrat existența, în Italia, a unor *municipia foederata*).

⁴³ Titus Livius 26.3.12.

⁴⁴ Harris, *Rome in Etruria* 92-93; idem, *Roman Foedera* 287-288.

⁴⁵ Pentru aceste epigrafe, vezi Harris, *Rome in Etruria* 86 sq.; idem, *Roman Foedera* 282.

În baza acestor mărturii, putem afirma, ipotetic, că după încheierea luptei pentru controlul asupra Italiei, Roma a introdus *foedus*-ul în Etruria ca instrument juridic, pentru a definitiva raporturile cu orașele din zonă, în locul armistițiilor practicate în secolul IV a.Chr. și începutul veacului III a.Chr.

Tradiția literară trunchiată și listele triumfale nu ne permit stabilirea, într-o manieră acceptabilă, a cauzelor care au provocat ultimele operațiuni militare romane în Italia, înainte de primul război punic. Ele au, așa cum am arătat în paginile anterioare, trăsăturile unor acțiuni de pacificare sau au fost direcționate spre regiuni unde existau amenințări posibile la adresa ordinii romane. Expedițiile din Samnium, Lucania și Bruttium sunt lesne de înțeles iar rezultatul lor, cu certitudine, a fost instaurarea controlului roman în centrul și sudul Italiei, prin alianțele care au fost acordate organizațiilor politice din aceste regiuni. În ochii opiniei publice și în fața zeilor, aceste atacuri au fost justificate prin participarea samniților, bruttiilor sau lucanilor la campaniile lui Pyrrhos.

Acțiunilor din Peninsula Sallentină și de la Caere sau distrugerii orașului Volsinii nu le putem găsi însă o motivație legitimă. Practic însă, ele se pot încadra în aceeași concepție strategică privind securizarea poziției dominante a Romei în Italia, pe care o putem distinge clar în timpul negocierilor purtate de romani cu regele Pyrrhos⁴⁶. Atunci, dinastului epirot i s-a răspuns că romanii nu negociază cu trupe străine pe teritoriul Italiei⁴⁷, ceea ce reflectă deja existența unei concepții politice și a unei strategii italiice. După ultima tentativă a lui Pyrrhos în peninsula, liderii politici romani au fost pe deplin conștienți că Republica Romană devenise o mare putere, dar această poziție depindea de controlul asupra tuturor factorilor politici italici și blocarea oricărei posibilități de colaborare între cetățile sau federațiile supuse. Pentru atingerea acestui scop, organizarea comunităților în jurul Romei prin tratate, în grade diferite de dependență, era unica metodă viabilă⁴⁸. În acest climat, putem presupune că populațiile din aria sallentină au fost atacate în 267 a.Chr. pentru a li se impune o alianță cu Roma, la Caere s-a intervenit cu

⁴⁶ Nedu, *op. cit.* 2004, 19-30; idem, *op. cit.* 2005, 55-80.

⁴⁷ Plutarch, *Pyrrhos* 19; Appian, *Samn.* 10.2; Zonaras 8.4; Eutropius 2.13.1; cf. Titus Livius *per.* 13, Florus 1.13.20, Iustinus 18.2.10.

⁴⁸ E. Salmon, *The Making of Roman Italy*, Londra 1982, 71: "The system judiciously entangled allied Italy with Roman Italy so as to make it hopeless for any single community, acting alone, to challenge Rome's hegemony. Joint action by all presumably would have been successful, but it was most unlikely to materialize. Gradation of privilege - full Roman citizenship for some, partial for others; intimacy with Rome for the Latini, foreign status for other Italians - ensured an ongoing conflict of interests. Full citizens had little reason to agitate for the elevation of those without the vote. The favoured Nomen Latinum was hardly likely to make common cause with an anti-Roman Italian combination. The Italians were so heterogenous in language, culture and sentiment that the better disposed would hardly join in a revolt of the recalcitrant. Moreover, as all were under obligation to help Rome at her bidding, a revolt by one would automatically find itself opposed by the combined forces of all. Masterly statecraft enabled Rome to devise and apply a policy which a later age, resorting to Rome's own language, tersely described as *divide et impera*".

intenția reușită de a încorpora orașul și de a-l priva de independență, iar Volsinii, unul dintre marile centre etrusce, preventiv, a trebuit să se mute într-o poziție inofensivă, pe malul Lacului Bolsena.

Ceea ce fusese pierdut de romani în 280-279 a.Chr., în regiunea sudică a Italiei, în cursul celor două campanii purtate de Pyrrhos în peninsula, a fost recâștigat în absența acestuia. Activitatea militară intensă desfășurată de Roma în sudul Italiei, atestată în listele de triumfuri ale anilor 278-276 a.Chr., a modelat atitudinea politică a hellenilor care au căutat o poziționare cât mai convenabilă în noul raport de forțe care se contura în absența regelui epirot. Lucanii, bruttii și samniții s-au dovedit incapabili să reziste singuri în fața ofensivei romane. În aceste condiții, pentru unele comunități hellene, Roma începea să se contureze ca un partener politic dacă nu de preferat, cel puțin suportabil.

C. Fabricius Luscinus și-a petrecut durata mandatului consular în sudul Italiei, și, în pofida lipsei unei relatări corespunzătoare asupra acțiunilor sale, putem aprecia că nu a fost lipsit de succes, deoarece fastele îl creditează cu un triumf asupra bruttiilor, samniților, lucanilor și tarentinilor⁴⁹. În același an 278 a.Chr., se pare că Herakleia a renunțat să mai susțină cauza regelui epirot și a încheiat o alianță cu Roma, confirmată într-unul dintre dialogurile lui Cicero care menționează acordarea unui tratat privilegiat coloniei hellene în timp ce Fabricius exercita funcția de consul⁵⁰.

Raporturile amicale instituite între Roma și Herakleia au avut un ecou pozitiv în Magna Grecia și au reprezentat premisele pentru dezertarea unui alt membru din coaliția antiromană. La Krotona, Zonaras semnaleză existența unui partid filoroman, iar rolul acestei grupări a crescut odată cu accentuarea presiunilor militare romane în aria sudică a Italiei⁵¹. În 277 a.Chr., după același autor, P. Cornelius Rufinus a ocupat Krotona, determinând garnizoana epirotă să părăsească cetatea printr-o stratagemă⁵² a cărei simplitate a determinat pe J. Beloch,

⁴⁹ *Fasti triumphales*, an 278.

⁵⁰ Cicero, *Pro Balbo* 22.50: Herakleia nu a dorit să renunțe la acest tratat în 90 a.Chr., în schimbul cetățeniei romane; R. Schubert, *Geschichte des Pyrrhus*, Königsberg 1894, 219, B. Niese, *Zur Geschichte des Pyrrhischen Krieges*, Hermes 31 (1896) 499, Beloch, *GG* IV.1, idem, *RG* 464 au datat acordul în 270 a.Chr., motivând că în 278 a.Chr., când Pyrrhos era victorios în Sicilia, Herakleia nu ar fi îndrăznit să treacă de partea Romei; Wuilleumier, *Tarente* 132: Cicero a făcut o confuzie între C. Fabricius Luscinus și C. Fabius Dorso, consul în 273 a.Chr., când, de fapt, se poate plasa înțelegerea dintre Roma și Herakleia; Mommsen, *IR* I, 238-239; Frank, *Pyrrhus* 650; De Sanctis, *SdR* II, 391; Scullard, *Roman World* 123: tratatul s-a încheiat în 278 a.Chr.

⁵¹ Zonaras 8.6.

⁵² Zonaras 8.6: doi soldați romani s-au prezentat ca dezertori în fața strategului Nikomarchos și l-au anunțat că Rufinus intenționează să atace Lokroi. Epirotul a părăsit Krotona în fruntea garnizoanei sale pentru a merge în sprijinul cetății primejduite. În absența sa, legiunile romane au intrat în orașul lipsit de apărători. La scurt timp apoi, consulul l-a înfrânt pe Nikomarchos și a reușit să ocupe Lokroi; cf. Frontinus 3.6.4.

O. Hamburger și P. Willeumier să respingă autenticitatea evenimentului⁵³. Detaliile militare ale acțiunii sunt, într-adevăr, dubioase și își găsesc originea, probabil, în imaginația bogată a vreunui analist care se ascunde în spatele versiunii lui Zonaras. Acest aspect nu invalidează însă cucerirea cetății de către consulul P. Cornelius Rufinus și se poate presupune că, din 277 a.Chr., Krotona a intrat în rețeaua de alianțe care fundamenta puterea Romei asupra Italiei, beneficiind de condiții onorabile, obținute datorită influenței grupării proromane⁵⁴.

În același context, Zonaras menționează că Lokroi a trecut de partea Romei, dar îndoiele puternice planează asupra autenticității evenimentului⁵⁵. Șapte tăblițe de bronz care au fost depozitate în templul lui Zeus de la Lokroi arată că orașul a furnizat cantități impresionante de argint lui Pyrrhos, în intervalul septembrie 281-septembrie 275 a.Chr., ceea ce face implauzibilă dezertarea sa în 277 a.Chr.⁵⁶. De asemenea, în momentul revenirii din Sicilia, regele epirot și-a debarcat trupele la Lokroi⁵⁷, acțiune imposibil de realizat dacă cetatea trecuse în tabăra adversă.

Pyrrhos a părăsit Italia sperând să revină după ce Sicilia va fi cucerită și îi va oferi resursele necesare pentru a forța o decizie militară în conflictul cu Roma. Cariera sa pe insulă a fost excepțională, reușind să-i elimine pe cartaginezi din toate pozițiile deținute, cu excepția fortăreței de la Lylibaeon. A intrat însă în contradicție cu aceiași oameni care îi solicitaseră anterior prezența, datorită modului său autoritar de a governa și intenției de a-l imita pe Agathokles într-o nouă expediție în Africa, împotriva Cartaginei⁵⁸. Confruntat cu opoziția tot mai acerbă a hellenilor din Sicilia, regele Epirului a revenit în Italia în toamna anului 276 a.Chr.⁵⁹. De data aceasta, sorții i-au fost potrivnici, M'. Curius Dentatus reușind să îi provoace o înfrângere decisivă în bătălia de la Beneventum, în primăvara anului următor⁶⁰. Cu o armată diminuată numeric și lipsit de aliații care i-au fost

⁵³ Beloch, *GG* IV.1, 555; idem, *RG* 465; O. Hamburger, *Untersuchungen über den Pyrrhischen Krieg*, Würzburg 1927, 87; Willeumier, *Tarente* 132.

⁵⁴ Mommsen, *IR* I, 238-239; Frank, *Pyrrhus* 650; Homo, *Italie primitive* 255; Franke, *Pyrrhus* 480; Scullard, *Roman World* 123; De Sanctis, *SdR* II, 391; Lomas, *Western Greeks* 55.

⁵⁵ Zonaras 8.6.

⁵⁶ V. Franke, *Pyrrhus* 471; Lomas, *Western Greeks* 55.

⁵⁷ Zonaras 8.6; Appian, *Samn.* 12.1. menționează că, la întoarcere, Pyrrhos a pedepsit pe cei care i-au masacrat garnizoana acuzată că a jefuit orașul. Probabil, acest conflict între cetățeni și trupa epirotă a fost înțeles de Zonaras ca o tentativă reușită de a scoate orașul de sub controlul regelui; cf. Willeumier, *Tarente* 132; Lévêque, *Pyrrhos* 512.

⁵⁸ Pyrrhos în Sicilia: Mommsen, *IR* I, 239-240; P. Garoufalas, *King of Epirus*, Londra 1969, 97-112; Frank, *Pyrrhus* 650-652; Franke, *Pyrrhus* 478-481; Lévêque, *Pyrrhos* 451-487; Piganiol, *Conquête romaine* 209; E. Will, *Histoire politique du monde hellénistique (323-30 av. J.-C.)* I, Nancy 1979, 126-129.

⁵⁹ Alarmat și de progresele Romei împotriva aliaților săi; vezi Plutarch, *Pyrrhos* 23.5-6, Iustinus 23.3.5.

⁶⁰ Cea de-a treia campanie în Italia: Plutarch, *Pyrrhos* 23-25; Zonaras 8.6; Dionysios 20.9-10; Eutropius 2.14.4-5; Orosius 4.2.3-5; Iustinus 23.3.12; Cassius Dio 10.40; Frontinus 4.1.14; cf. Garoufalas, *op. cit.* 1969, 113-120; Willeumier, *Tarente* 134-135; Frank, *Pyrrhus* 653; Franke, *Pyrrhus* 481-482; Lévêque, *Pyrrhos* 509-537; Scullard, *Roman World* 124; Homo, *Italie primitive* 256.

alături în 280-279 a.Chr., regele a părăsit Italia după ce a lăsat o puternică trupă la Tarent sub comanda lui Milon⁶¹. Nu a mai avut șansa să revină în peninsula, așa cum intenționa, pentru că a fost prins în confruntarea cu Antigonos Gonatas pentru tronul Macedoniei. Moartea sa a survenit în 272 a.Chr., în bătălia de la Argos.

Teama generată la Roma de o eventuală întoarcere a dinastului epirot și necesitatea de a securiza aria sudică a Italiei făceau ca reglementarea raporturilor cu Tarentul să nu mai poată fi amânată pentru multă vreme. Între 275-273 a.Chr., trupele romane au pacificat sudul peninsulei acționând cu pași mici, dar eficienți, împotriva federațiilor epuizate ale bruttiilor, lucanilor și samniților, spulberând orice posibilitate ca orașul dorian să mai găsească aliați.

Presiunea romană a generat amplificarea fricțiunilor interne la Tarent, unde cetățenii s-au scindat într-o grupare proromană și un partid adept al rezistenței care spera în revenirea lui Pyrrhos pe câmpurile de luptă din peninsula. În 273 a.Chr., potrivit lui Zonaras, cetățenii favorabili negocierilor cu Republica Romană au intrat în conflict cu Milon, strategul lăsat de regele epirot la Tarent, și au părăsit orașul. Pe fondul acestor tensiuni interne, consulul L. Papirius Cursor a început, în anul 272 Chr., campania decisivă împotriva Tarentului. Orașul a fost pus sub asediu, dar opoziții păcii au solicitat ajutorul flotei cartagineze pentru a preveni capitularea în fața trupelor romane⁶². În această situație, soluția crizei se afla la îndemâna lui Milon care se fortificase cu garnizoana epirotă pe citadelă. Probabil, strategul a negociat cu romanii, care, sub presiunea flotei punice, au fost receptivi la condițiile avansate de epirot. Acesta a predat Tarentul lui Papirius Cursor, primind în schimb garanții, pentru el și trupa sa, că vor putea părăsi orașul nevătămați⁶³.

Celelalte centre hellene de pe coasta sudică a Italiei, după capitularea Tarentului, s-au grăbit să-și modifice atitudinea față de Roma în speranța menținerii identității politice măcar în forme autonome. Cu prudență, se poate presupune că au reușit să-și îndeplinească obiectivul. Undeva la scurt timp după ce Tarentul și-a reglat raporturile cu Republica, Lokroi a emis monede cu sintagma *pistis (fides)* și cu imaginea zeiței Roma încoronată de Nike, sugerând, în opiniile lui A. Piganiol și P. Lévêque, statutul special pe care orașul l-a primit, în ciuda participării sale la coaliția organizată de Pyrrhos⁶⁴. Metapont, a primit, de asemenea, potrivit analizei lui J. Beloch, un tratat în termeni moderați, databil în scurtul interval 273-272 a.Chr.⁶⁵.

⁶¹ Zonaras 8.6.

⁶² Zonaras 8.6.11-12; Cassius Dio 11.43.1; Orosius 4.3.1-2; Mommsen, *IR* I, 241; E. Ciaceri, *Storia della Magna Grecia* III, Roma 1932, 84; De Sanctis, *SdR* II, 398; Homo, *Italie primitive* 257-258; Piganiol, *Conquête romaine* 212 au acceptat intervenția cartagineză, în vreme ce Niese, *op. cit.* 1896, 504, Beloch, *GG* IV.2, 277 și K. Meister, *Historische Kritik bei Polybios*, Wiesbaden 1975, 135 au negat incidentul.

⁶³ Cf. Titus Livius *per.* 15; Zonaras 8.6; Eutropius 3.3.1; *Fasti triumphales*, an 272.

⁶⁴ Piganiol, *Conquête romaine* 212; Lévêque, *Pyrrhos* 547; vezi și Lomas, *Western Greeks* 52.

⁶⁵ Beloch, *GG* IV.1, 642, n.1; idem, *RG* 464; cf. Wuilleumier, *Tarente* 137; De Sanctis, *SdR* II, 400.

Perioada de 5 ani scursă după ce Pyrrhos a evacuat Italia a fost esențială pentru instalarea controlului roman în Italia sudică și fixarea noilor forme în care orașele grecești au supraviețuit din punct de vedere politic. În 270 a.Chr. mai exista un singur centru hellen unde domina o situație ambiguă iar prezența Romei nu reușise să se impună. Rhegion primise, în 280 a.Chr., când Pyrrhos sosise la Tarent, o garnizoană campaniană căreia Roma i-a încredințat misiunea de a păzi orașul împotriva aliaților italici ai regelui și de a preveni orice tentativă de atragere a sa în coaliția tarentină⁶⁶.

Incidentele care s-au petrecut după instalarea trupei sunt prezentate deformat în tradiția literară. La Dionysios, Diodor, Appian și Cassius Dio, după victoria lui Pyrrhos la Herakleia, garnizoana campaniană a masacrat populația și a preluat orașul pe cont propriu. Motivul acestui act macabru ar fi fost intenția rhegienilor de a încredința cetatea lui Pyrrhos, descoperită într-o scrisoare interceptată de Vibellius, comandantul trupei campaniene⁶⁷. O astfel de atitudine din partea cetățenilor de la Rhegion este imposibil de negat cu fermitate și probabil că J. Beloch, cercetând raporturile Romei cu centrele hellene în timpul expediției lui Pyrrhos, a reușit să corecteze datele tradiției literare într-o formă acceptabilă. În opinia savantului german, trupa lui Vibellius a devastat orașul și a ucis o parte din locuitorii la ordinul senatului roman, pentru a preveni dezertarea sa în tabăra lui Pyrrhos, după ce regele a înfrânt legiunile romane în bătălia de la Herakleia⁶⁸. Acțiunea garnizoanei pare să fi fost coordonată de C. Fabricius Luscinus, căci Dionysios din Halikarnassos mărturisește că a găsit, printre sursele sale, și o altă variantă, conform căreia acest personaj a trimis scrisoarea care semnală intenția trădătoare a rhegienilor⁶⁹. Pentru a reduce culpabilitatea acestuia, analistica i-a atribuit o acțiune punitivă la Rhegion în 278 a.Chr., când își exercita al doilea mandat consular, soldată cu exterminarea corpului expediționar campanian și instalarea unei alte trupei, de bună-credință⁷⁰.

În realitate, Roma a colaborat tacit cu soldații săi de la Rhegion, până când trupa a lezat interesele romane în câteva acțiuni efectuate, pe cont propriu, în sudul Italiei. Un atac fulgerător al campanienilor cantonați la Rhegion a distrus

⁶⁶ Polybios 1.7.6; Titus Livius *per.* 12; Diodor 22.1.2.

⁶⁷ Dionysios 20.4.3-7; Diodor 22.1.2; Cassius Dio 9.40.7-10; Appian, *Samn.* 9.1; considerată reală de către Beloch, *GG* IV.2, 474-485, Ciaceri, *op. cit.* 1932, 51, De Sanctis, *SdR* II, 375, F. Cäsolla, *I gruppi politici romani nel III secolo A.C.*, Roma 1968, 172-173.

⁶⁸ Beloch, *Pyrrhus* 284 sq., idem, *GG* IV.2, 474-485 (ipoteză acceptată de W. Judeich, *König Pyrrhos römische Politik*, *Klio* 20 (1926) 6, N. Cross, *Epirus. A Study in Greek Constitutional Development*, Cambridge 1932, 72, 76, n.2, Lévêque, *Pyrrhos* 330, 419-420, D. Kienast, *Pyrrhos*, *RE* XXIV, 138, Frank, *Pyrrhus* 645, Hamburger, *op. cit.* 1927, 99-100, D. Musti, *La spinta verso il Sud: espansione romana e rapporti internazionali*, A. Momigliano, A. Schiavone (ed.), *Storia di Roma I – Roma in Italia*, Torino 1988, 540-542; Scullard, *Roman World* 121).

⁶⁹ Dionysios 20.4.3-7; cf. Cäsolla, *Gruppi politici* 176, Lévêque, *Pyrrhos* 420; Musti, *op. cit.* 1988, 540 a acceptat episodul.

⁷⁰ Dionysios 20.5.4; Appian, *Samn.* 9.3.

Kaulonia⁷¹, posibil prin 277 a.Chr., iar peste un an incidentul s-a repetat în cazul Krotoni⁷², care era deja aliată a Republicii.

Pentru prestigiul Romei în lumea greacă și credința aliaților în capacitatea sa de a-i proteja, în noile condiții, aventura campaniană la Rhegion trebuia să se încheie⁷³. Cetatea a fost luată cu asalt în 270 a.Chr. și, în pofida unei rezistențe disperate, a fost cucerită de legiunile romane. După recuperarea Rhegionului, supreviețitorii trupeii au fost executați în forul de la Roma iar orașul a fost încredințat vechilor cetățeni care au supraviețuit atacului campanian și celor aproape 10 ani de restriște⁷⁴. Prin acest act, remarca Polybios întreaga semnificație a momentului, încrederea aliaților în puterea Romei a fost recâștigată⁷⁵.

În literatura de specialitate, este acceptat, în general, faptul că statutul cetăților hellene, în raport cu puterea dominantă din Italia, a fost unul privilegiat, dacă ar fi să-l analizăm în comparație cu metodele politice aplicate în alte zone sau în cazul altor comunități⁷⁶. Pe de altă parte, suntem nevoiți să recunoaștem însă că datele pe care le avem sunt deplorabile, și, în cele mai multe cazuri, vizează situația coloniilor grecești din Italia în perioada posterioară cuceririi.

Atunci când dispunem totuși de informații directe asupra tratatelor încheiate între Roma și orașele hellene în prima jumătate a secolului III a.Chr., acestea par implauzibile și sunt invalidate de evidențe mai târzii. Tarentul a primit, dacă ar fi să acceptăm singura versiune literară disponibilă, regăsită la Zonaras, după ocuparea sa în 272 a.Chr., un tratat foarte dur, prin care era obligat să predea

⁷¹ Pausanias 6.3.12; Niese, *op. cit.* 1896, 501.

⁷² Zonaras 8.6.

⁷³ Ciaceri, *op. cit.* 1932, 88-89; Càsolla, *op. cit.* 1968, 175-176.

⁷⁴ Polybios 1.7.13; Zonaras 8.6; Titus Livius *per.* 15; Dionysios 20.16.1; *Fasti triumphales*, an 270.

⁷⁵ Polybios 1.7.12.; cf. E. Gruen, *The Hellenistic World and the Coming of Rome*, Berkley/Los Angeles 1984, 143, pentru impactul propagandistic al acțiunii.

⁷⁶ Musti, *op. cit.* 1988, 540; Scullard, *Roman World* 125; Lomas, *Western Greeks* 56-57; A. Woodhead, *The Greeks in the West*, Londra 1962, 105: „The Roman terms of surrender and alliance were generous, and under Roman rule the Greek cities enjoyed a security they never known”; Frank, *Roman Imperialism* 77-78; idem, *Pyrrhus* 653-654; Staveley, *Rome and Italy* 422: „The Greek cities, which like Rome, enjoyed a city-state form of government and which had long contained pro-Roman elements, received the most favourable treatment, and, irrespective of whether they played a large friendly or hostile role, were allied to Rome without loss of territory”; pentru hegemonia romană asupra lumii hellene, expresie a unei atitudini mederate în comparație cu războaiele de exterminare purtate împotriva barbarilor, în secolul II a.Chr., vezi E. Badian, *Rome Imperialism in the Late Republic*, Bristol 1968, 4, 7, 11: „Thus, a double standard of behaviour developed. In the East, a hegemonial policy was pursued in a cautious and, on the whole, fairly civilised way, at least without violence and open treachery and certainly (as long as it proved possible) without direct control and major wars. But against the barbarians, where publicity need not to be feared and where, incidentally, the gradual advancing of the frontier did not, on the whole, lead to any major new commitment at any one time, so that the whole process would not easily become obvious - there policy was openly brutal and aggressive, and triumph-hunting an accepted technique”.

flota, armele, să plătească despăgubiri și să-și distrugă fortificațiile⁷⁷. În timpul primului război punic însă, orașul apare printre cetățile maritime care au furnizat vase Romei⁷⁸, iar în decursul invaziei lui Hannibal a fost alături de legiunile romane cu trupe terestre⁷⁹. Aceste participări la operațiuni militare, alături de forțele Romei, par să infirme stipulațiile conservate la Zonaras și s-a afirmat deseori, în mod întemeiat, că orașul, deși a fost un oponent înverșunat al Romei și nu s-a predat benevol, la insistențele grupării proromane existente printre cetățenii săi, a fost adus în federația romană pe baza unei alianțe acceptabile⁸⁰. Acest act îi garantează probabil autonomia internă și dreptul de a emite în continuare monedă, așa cum arată piesele de argint bătute la Tarent după 272 a.Chr.⁸¹.

Deși au făcut parte din coaliția organizată sub egida lui Pyrrhos împotriva Romei, Lokroi și Krotona nu par să fi plătit un preț prea mare pentru această opțiune. Lokroi, așa cum am arătat mai sus, a emis monede de argint a căror simbolică denotă recunoștința comunității față de Roma iar existența unei grupări proromane la Krotona ne permite să bănuim că stipulațiile tratatului pe care cetatea l-a primit în 270 a.Chr. sau la scurt timp după această dată nu erau înrobitoare.

În termeni generali, hellenii din Italia au fost membrii privilegiați ai comunității italice, unde hegemonia Romei se exercita gradat, prin diverse instrumente juridice. Nici un polis hellen nu a devenit, în perioada pe care o analizăm, *civitas sine suffragio*, și nu rezultă, din sursele existente, confiscări de teritorii⁸². Aceste proceduri s-au aplicat pe scară largă în expansiunea Romei spre diverse porțiuni ale Italiei și în situații unde ostilitatea a fost mult mai puțin evidentă decât cea manifestată de hellenii de la Tarent⁸³. În cazul hellenilor, moderația pare să fi fost principiul după care s-au ordonat afacerile polisurilor din Italia. Cele mai multe analize moderne au explicat această atitudine, posibil corect, prin existența unui curent prohellen în mijlocul aristocrației romane, ai cărui adepți,

⁷⁷ Zonaras 8.6; Titus Livius *per.* 15: *Victis Tarentinis pax et libertas data est*; Scullard, *Roman World* 125: situația hellenilor a fost privilegiată, cu excepția Tarentului care a cedat ostateci și a fost obligat să găzduiască o legiune pe acropolă; De Sanctis, *SdR* II, 398: Tarentul a semnat un tratat în termeni nefavorabili - a primit o trupă romană, a cedat ostateci, a renunțat la emisiunile monetare și s-a angajat să furnizeze vase marinei romane.

⁷⁸ Polybios 1.20.14; pentru evidențele participării orașelor hellene cu nave la alcătuirea flotelor romane, vezi J. Thiel, *A History of Roman Sea-Power before the Second Punic War*, Amsterdam 1954, 33-34.

⁷⁹ Titus Livius 24.13.1.

⁸⁰ Wuilleumier, *Tarente* 139; J. Heurgon, *The Rise of Rome to 264 B.C.*, Londra 1973, 216.

⁸¹ Wuilleumier, *Tarente* 139; Frank, *Roman Imperialism* 77-78.

⁸² Kyme a primit, după unele ipoteze, cetățenia fără drept de vot în jurul anului 338 a.Chr., dar să nu uităm că ea a fost cucerită în 421 a.Chr. de samniți și a încetat să mai fie o comunitate greacă propriu-zisă; Poseidonia a cedat o parte din terenul său pentru înființarea coloniei latine Paestum (273 a.Chr.), dar situația sa este similară cu cea de la Kyme: orașul a căzut în mâinile lucanilor pe la 410 a.Chr. și, în timp, și-a pierdut mare parte din trăsăturile culturale ale unei comunități hellene.

⁸³ E. g. anexarea aequilor, în 304 a.Chr. sau integrarea sabinilor în corpul civic roman *sine suffragio* (290 a.Chr.).

atrași de mediul cultural grecesc net superior celui roman, au temperat eventualele măsuri punitiv⁸⁴.

Datorită acestui climat favorabil, hellenii din Italia și-au păstrat autonomia, dreptul la emisiuni monetare proprii și forțele militare, atestate de surse în operațiunile celui de-al doilea război punic. Ca măsură de precauție totuși, Liga Italiotă a dispărut juridic în jurul anului 270 a.Chr., pentru a elimina posibilitatea unor acțiuni comune ostile ale orașelor hellene aliate⁸⁵.

În schimbul acestui statut aparte, Roma a impus, prin clauzele tratatelor încheiate, ca centrele hellene să contribuie la operațiunile maritime desfășurate de flotele romane. Cetățile Neapolis, Velia, Lokroi și Tarent au participat la organizarea flotei care a transportat legiunile romane în Sicilia la începutul primului război punic⁸⁶, Poseidonia, Velia și Rhegion au pus la dispoziția Romei o escadră de 12 vase în 210 a.Chr.⁸⁷. Atestările continuă pentru războaiele purtate de romani în secolul II a.Chr., dar cele mai multe din tratatele încheiate în anii 280-270 a.Chr. între Roma și hellenii din Italia au fost revizuite în urma războiului hannibalic⁸⁸. După acest conflict, reorganizare juridică a Greciei Magna a modificat statutul unor comunități iar noile contribuții militare, prestate în veacul II a.Chr., nu mai reprezintă o consecință a înțelegerilor contractate cu 50 de ani înainte⁸⁹.

Bilanțul campaniei lui Pyrrhos în Italia și evaluarea evenimentelor care au urmat după ieșirea sa din scenă sunt relativ ușor de realizat. Tentativa acestuia de a modifica echilibrul de putere în centrul și sudul peninsulei, în defavoarea Romei, s-a ciocnit de încrâncenarea legiunilor romane și de refuzul acceptării oricărui aranjament care ar fi prejudiciat interesele Republicii. Dominarea extremității sudice a Italiei era vitală pentru Roma, dacă dorea să închidă poarta pe unde au pătruns în peninsulă, de-a lungul secolelor, condotieri precum Archidamos și Alexandru Molossul sau personaje cu planuri ambițioase, cum au fost Agathokles

⁸⁴ Cf. Gruen, *op. cit.* 1984, 251: începând cu secolul IV a.Chr., personaje influente ale vieții publice romane poartă cognomene hellene (Q. Publilius Philo, *cos.* 327, 320, 315, P. Sempronius Sophus, *cos.* 304, Q. Marcius Philippus, *cos.* 281) iar L. Postumius Megellus, ambasador la Tarent, în 282 a.Chr., reușea să se exprime în limba greacă; cf. și Cornell, *Conquest of Italy* 418.

⁸⁵ Lomas, *Western Greeks* 56: nu avem motive să credem că Liga Italiotă a dispărut, pentru că, în sudul Italiei, Roma a lăsat să existe, după anul 270 a.Chr., ligile lucanilor și bruttiilor. Credem că această ipoteză nu poate fi susținută, întrucât Federația Bruttiană și Liga Lucaniană au fost menținute deoarece erau singurele autorități în măsură să impună respectarea clauzelor tratatelor încheiate cu Roma, datorită lipsei unor structuri urbane. Coloniile din Grecia Magna puteau reprezenta fiecare un partener de negocieri responsabil.

⁸⁶ Polybios 1.20.13-14.

⁸⁷ Titus Livius 26.39.

⁸⁸ Vezi o evidență completă a escadrelor echipate de aliații greci în secolele III-II a.Chr. la Thiel, *op. cit.* 1954, 33-34.

⁸⁹ Pentru participarea italiotilor la cel de-al doilea război punic și consecințele sale, vezi Lomas, *Western Greeks* 59 sq.

și Pyrrhos. Vidul de putere creat în urma plecării epirotului a ușurat considerabil acest plan și, în 270 a.Chr., cucerirea Italiei a fost încheiată. Posibilitatea de a domina Italia se contura la Roma, probabil, încă de la sfârșitul secolului IV a.Chr. iar principiul exprimat de senat în fața lui Kineas, ambasadorul lui Pyrrhos, în două rânduri, de a nu negocia cu trupe străine pe teritoriul italic, devenise, la începutul veacului III a.Chr., o paradigmă a politicii externe romane.

La nivelul anului 264 a.Chr., care a pus capăt războaielor italice, conform cifrelor lui G. de Sanctis⁹⁰, de la Ariminum până la strâmtoarea Messana, Roma controla un spațiu de 130.000 km². Din această arie, 25.000 km² reprezentau teritoriul roman, 12.000 km² aparțineau coloniilor latine, în timp ce aliații stăpâneau cea mai mare parte, însumând 93.000 km². Incontestabil, Federația Romană era o putere de prim rang în 264 a.Chr., comparabilă cu alte state din bazinul Mediteranei.

**THE LAST YEARS OF PRE-ROMAN ITALY. MILITARY OPERATIONS,
COLONIZATIONS, TRANSFERS OF POPULATION AND
NEW JURIDICAL STATUTES (278-264 B.C.)**

- Abstract -

The period between 278-264 B.C. was conclusive for the fate of the Italic Peninsula. During this period of time, Rome gathered its efforts in order to annihilate the allies of the king Pyrrhus and to counteract the potential cores of resistance. The Roman campaigns affected the most regions of Italy, from the southern part till the northern zone of the peninsula. Simultaneously with these operations, Rome imposed security measures to consolidate its domination. Roman or Latin colonies were established in the strategic locations of Italy, in order to keep under control the important routes or to supervise certain regions. Also, there were seizures of territories and transfer of population, performed as security regulations as well. At last, the alliances brought the communities from Italy into a gradual state of dependence towards Rome, thus, setting up a lasting network of treaties organized on the principle of *divide et impera*.

⁹⁰ De Sanctis, *SdR* II, 404.